

MONUMENTEN INVENTARISATIE PROJECT

Ten geleide

Het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) is een landelijk opgezet project met het doel om in betrekkelijk korte tijd - 5 jaar - een inventarisatie te verkrijgen van bouwkunst en stedenbouw uit de periode 1850-1940. De uitvoering van het project wordt verzorgd door de provincies. In Gelderland heeft de provincie de Stichting MIP-Gelderland opgericht, die belast is met de uitvoering van het project.

In Gelderland wordt het MIP uitgevoerd conform de Gelderse streekplan-indeling: Midden-Gelderland, Oost-Gelderland, Veluwe en Rivierenland. Binnen deze inventarisatiegebieden wordt per gemeente geïnventariseerd.

Het eindprodukt, waarover de gemeenten de beschikking krijgen, bestaat uit 3 rapporten, te weten een regiobeschrijving, een gemeentebeschrijving en een inventarisatierapport.

In de regiobeschrijving wordt op hoofdlijnen een schets gegeven van ontwikkelingen die bepalend zijn geweest voor de ruimtelijke kwaliteit, i.c. bouwkundige en stedenbouwkundige karakteristieken, uit de periode 1850-1940 in het inventarisatiegebied. Het betreft veelal ontwikkelingen en karakteristieken die behalve van lokaal belang ook een boven-lokaal belang vertegenwoordigen.

In de gemeentebeschrijving, die kan worden beschouwd als een verfijning die betrekking heeft op een deel van het grondgebied van de regiobeschrijving, worden op beknopte wijze de voornaamste historisch-geografische, sociaal-economische, bouwkundige en stedenbouwkundige ontwikkelingen uit de periode 1850-1940 weergegeven.

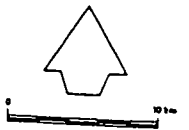
In dit verband dient hoofdstuk 4.5. *Karakterisering geïnventariseerde bebouwing* afzonderlijk te worden genoemd. Het betreft een hoofdstuk dat als "schakel" fungeert tussen het beschrijvende en het inventarisatiegedeelte, te weten het inventarisatierapport.

Het inventarisatierapport voorziet in een beknopte weergave per gemeente van de gebouwde omgeving uit de periode 1850-1940 in de vorm van objecten en complexen op basis van de uitgewerkte MIP-formulieren.

Hoewel de 3 rapporten afzonderlijk kunnen worden gelezen, verdient het aanbeveling het inventarisatiegedeelte niet los te zien van het beschrijvende gedeelte en omgekeerd.

GEMEENTEBESCHRIJVING

GEMEENTE HETEREN

INHOUDSOPGAVE

	Blz.
1. <u>INLEIDING</u>	3
2. <u>BODEMGESTELDHEID EN GRONDGEBRUIK</u>	5
3. <u>INFRASTRUCTUUR</u>	7
4. <u>NEDERZETTINGSSTRUCTUUR</u>	8
4.1. Algemeen	
4.2. Functionele ontwikkelingen	- periode 1800-1850 - periode 1850-1900 - periode 1900-1940
4.3. Stedebouwkundige structuur:	- Heteren - Driel - Randwijk - Verspreide bebouwing
4.4. Ontwikkelingen na 1940	
4.5. Karakterisering geïnteriseerde bebouwing	
4.6. Typologie uitbreidingen gemeente Heteren 1850-1940	
4.7. Bijzondere gebieden	
<u>GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/BIBLIOTHEKEN, KAARTMATERIAAL EN LITERATUUR</u>	18

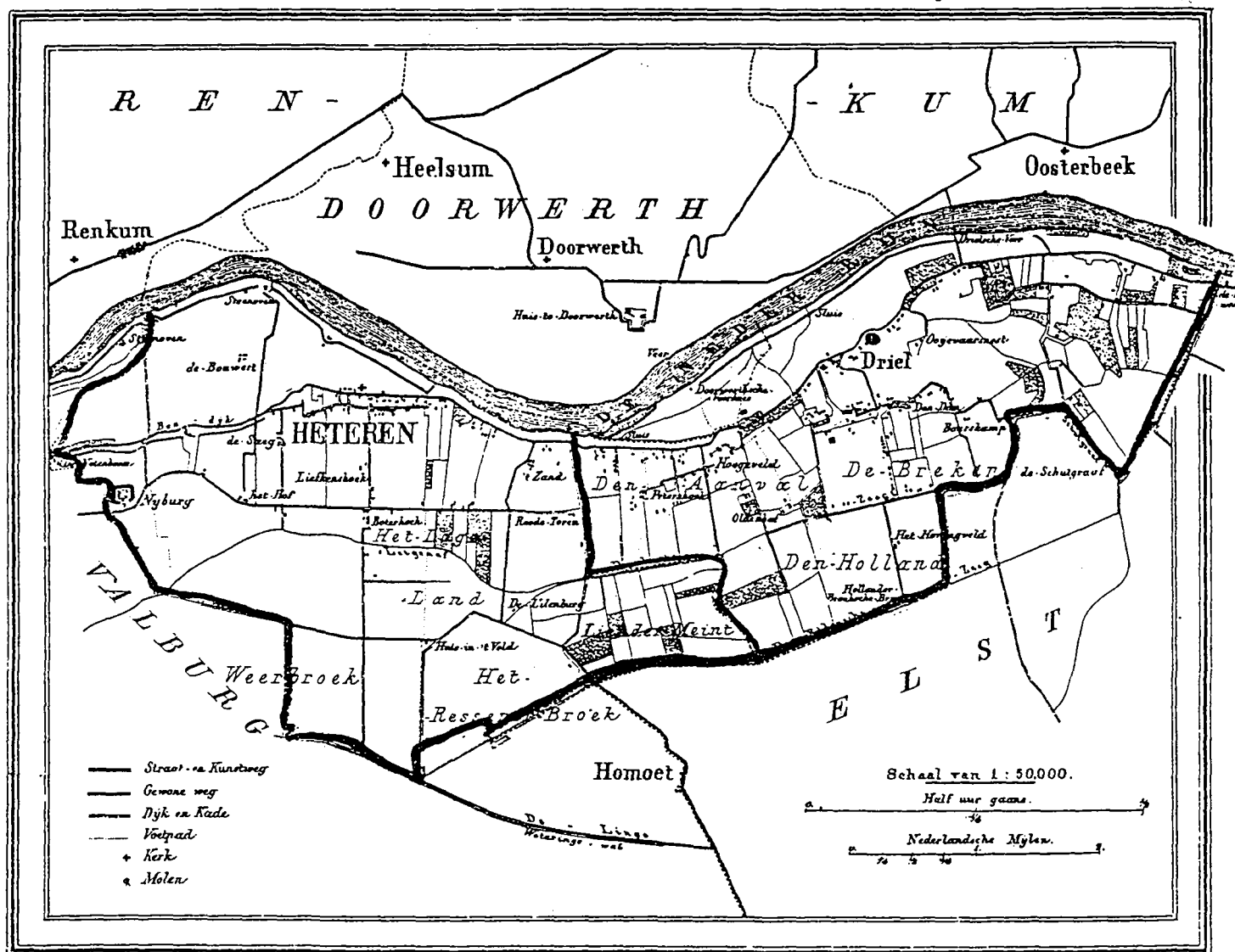
1. INLEIDING

De gemeente Heteren bevindt zich in het inventarisatiegebied Midden-Gelderland en heeft een oppervlakte van 3.291 hectare. De gemeente bestaat uit de kernen Heteren, Driel en Randwijk en de gehuchten Lakemond en Indoornik (zie afbeelding 1). De noordgrens van de gemeente wordt gevormd door de Rijn, de zuidgrens voor een belangrijk deel door de Linge, Rijnwatering en Eldense Zeeg. De buurgemeenten zijn de gemeenten Kesteren, Wageningen, Renkum, Arnhem, Elst, Valburg en Dodewaard.

Afbeelding 1
Gemeente Heteren omstreeks 1866

PROVINCIE GELDERLAND.

GEMEENTE HETEREN.

1866.

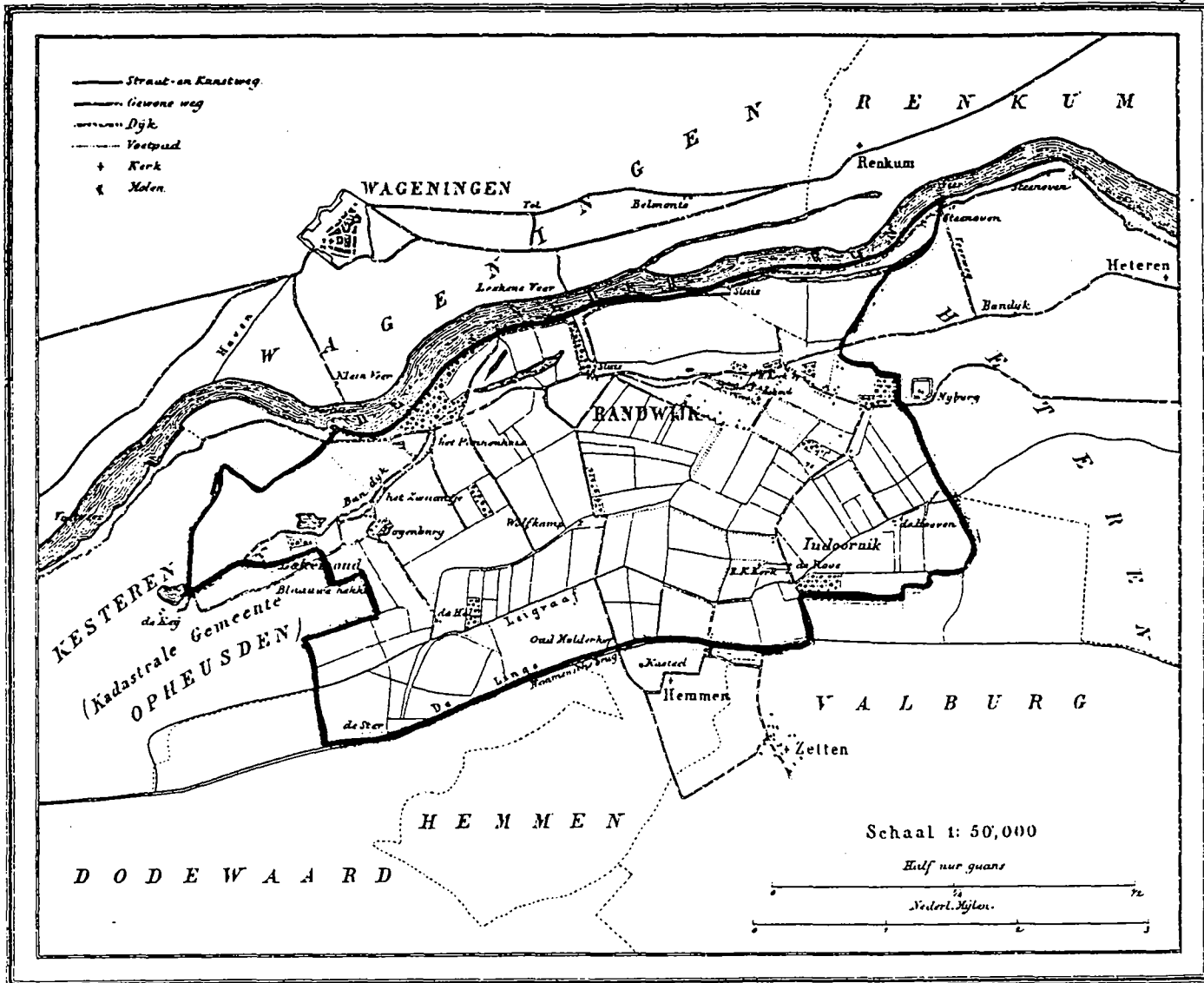
3388 Buiders. 2800 Inwoners.

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden.

Afbeelding 1a
Gemeente Heteren omstreeks 1867

PROVINCIE GELDERLAND.

GEMEENTE HETEREN, N°2.
Kadastrale Gemeente Randwijk.

1867.

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

Gemeente Heteren, c. a. 3388 Buiders, 2950 Inwoners.

De gemeente Heteren ontleende zijn betekenis aan de opkomst van de baksteenfabricage aan het einde van de 18e eeuw. De welvaartsontwikkeling van de gemeente Heteren tussen 1850 en 1940 hing in belangrijke mate samen met de conjunctuur van de baksteen- en pannenindustrie. De rationalisatie en mechanisatie in de landbouw, alsmede de vraag naar fruit leidde in deze Over-Betuwse gemeente tot de oprichting van vruchtenconserverende fabrieken.

Op 1 januari 1988 telde de gemeente Heteren 8.474 inwoners.

2. BODEMGESTELDHEID EN GRONDGEBRUIK

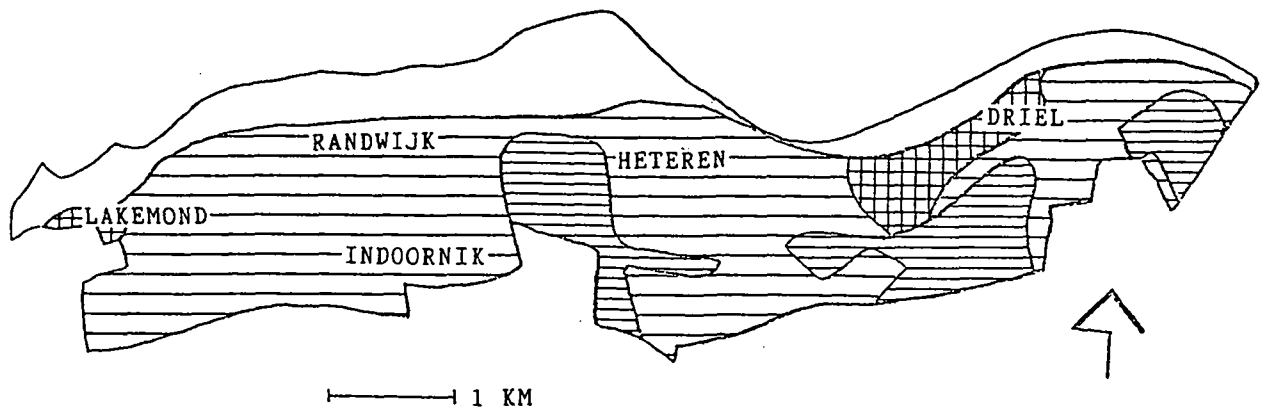
Zo'n 200.000 jaar geleden hebben de Rijn en de Maas door de Gelderse Vallei - een bekken ten noordwesten van de Over-Betuwe - gestroomd. Gedurende de Saale-ijstijd hebben de grote rivieren hun stroombedding in westelijke richting verplaatst, omdat het landijs de weg naar het noorden onmogelijk had gemaakt. Pas na het afsmelten van de ijsmassa's (zo'n 120.000 jaar geleden) heeft de Rijn zijn noordwaartse afstroming kunnen hervatten. Ofschoon de landijsmassa's gedurende de Weichsel-ijstijd Nederland niet hebben bereikt, is de Rijn opnieuw in westelijke richting gaan afstromen. In het arctische klimaat waren de rivierbeddingen drooggevallen. Aan het eind van het Weichselien (ca. 12.000 jaar geleden) heeft de Rijn een brede laagvlakte - waarvan de Betuwe deel uitmaakt - gevormd. Daarbij werd in de Over-Betuwe een aantal brede stroomruggen in noordelijke richting opgeworpen, waarvan er 3 in de gemeente Heteren herkenbaar zijn: Andelst-Randwijk (gemeente Valburg), Driel-Elst en Valburg-Heteren. Deze stroomruggen vormen in het noorden van de gemeente Heteren een aaneengesloten strook van Driel via Heteren naar Randwijk. Tussen Driel en Heteren hebben overstromingen overslaggronden en overloopgeulen gevormd. Tussen de stroomruggronden bevinden zich de komgronden. In de uiterwaarden is jonge rivierklei afgezet (zie afbeelding 2).

Het grondgebruik in de periode 1850-1940 heeft betrekking op de stroomrug- en overslaggronden, komgronden en uiterwaarden. Op de stroomrug- en overslaggronden die hoger zijn gelegen werd tarwe, rogge, haver en tabak geteeld. Op deze hoger gelegen gronden bevonden zich ook de boomgaarden. De komgronden en uiterwaarden waren als grasland in gebruik. Tweederde deel van het grondgebied van de gemeente Heteren bestond uit grasland. De uiterwaarden waren tevens geschikt voor de kleiwinning ten behoeve van het baksteenindustrie.

De ontsluiting van de komgronden was in belangrijke mate afgestemd op de afwateringsmogelijkheden. In de Over-Betuwe was de Linge voor de afwatering het meest belangrijk. Daarnaast zijn voor de gemeente Heteren de Eldense Zeeg en de Drielse Zeeg - verbonden met de Leigraaf - belangrijke afwateringskanalen, die uiteindelijk in de Linge uitstromen. Aangezien de Linge soms teveel water te verwerken kreeg, bleken gemalen en hulpgemalen (onder andere bij Lakemond) noodzakelijk. De overige kanalen en minder belangrijke zand- en kleiwegen waren in hun loop op de afwatering afgestemd. De komgronden en de lager gelegen delen van de stroomruggen zijn verdeeld in blok- en strookvormige kavels.

De bewoningsconcentraties en nederzettingen bevonden zich alle op de hoogst gelegen gedeelten van de 3 Over-Betuwse stroomruggen die in de gemeente Heteren het huidige Rijndal begrenzen (zie afbeelding 1). Op de stroomruggronden kwam ook verspreide agrarische bebouwing voor. Veldnamen als Hoge Veld en 't Zand wijzen op bodemgesteldheid en ligging.

Afbeelding 2
Geomorfologische kaart gemeente Heteren

- stroomrug met zavel en lichte klei
- komgrond met zware klei
- overslaggrond met zavel en lichte klei
- uiterwaarden met jonge rivierklei

3. INFRASTRUCTUUR

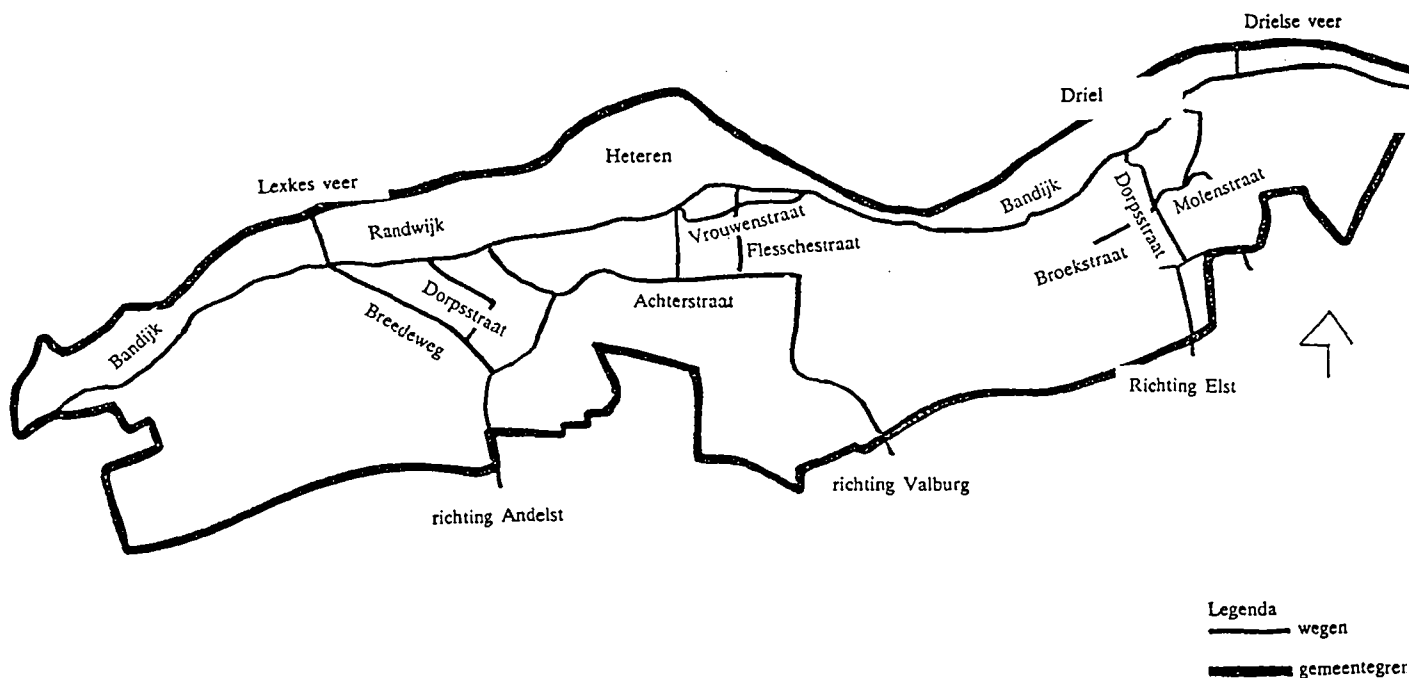
De voornaamste verbindingswegen bevonden zich op de stroomruggen, te weten de weg Andelst-Randwijk, Valburg-Heteren en Driel-Elst. De weg over de Bandijk verbond de kernen onderling en gaf aansluiting op het Lexkes pontveer en via Elden, resp. het Drielse veer met Arnhem. Vanaf de Bandijk liepen veedriften over voormalige overloopgeulen naar de komgronden. Aan o.a. de Broekstraat te Driel, de Bandijk in Heteren en de Dorpsstraat in Randwijk is de loop van oude rivierbeddingen nog af te lezen.

In de 14e eeuw werd de Rijn door de aanleg van zomerkaden ingedamd en ontstonden de eerste uiterwaarden. Pas in de 19e eeuw werden deze kaden versterkt tot dijken. Een kadenstelsel verbindt sindsdien de stroomruggen. Via een aantal veren, waaronder het Lexkes pontveer, het pontveer Heteren/Renkum en het Drielse veer stond de gemeente Heteren in verbinding met gemeenten ten noorden van de Rijn. Het Lexkes veer en het Drielse veer (pontveer) zijn nog in de vaart.

Na 1920 werd Heteren aangesloten op het provinciale elektriciteitsnet van de P.G.E.M.

Afbeelding 3

Belangrijkste wegen gemeente Heteren omstreeks 1940

4. NEDERZETTINGSSTRUCTUUR

4.1. Algemeen

Vanaf de 9e eeuw raakten de stroomruggen dichter bevolkt en dateren de eerste nederzettingen. Aan het eind van de 17e eeuw kwam de tabaksteelt tot ontwikkeling. In 1793 werd de eerste steenbakkerij te Heteren opgericht. De verkavelings-, de wegen- en de nederzettingsstructuur van de gemeente Heteren zijn tot diep in de 20e eeuw ongewijzigd gebleven.

4.2. Functionele ontwikkelingen

Periode 1800-1850

In het begin van de 19e eeuw domineerde de agrarische bedrijvigheid. De tabaksteelt was van belang. Kaasmakerijen werden aangetroffen in Randwijk en Heteren en voorzagen in de behoefte op de lokale markt.

Periode 1850-1900

De vestiging van een aantal steenbakkerijen en een pannbakkerij ging gepaard met een lichte bevolkingsgroei, die zich voortzette tot omstreeks 1875. In 1867 bood de baksteenindustrie werk aan 632 personen, waarvan ca. 35% kinderen.

Deze ontwikkeling vond vooral plaats in de uiterwaarden bij Heteren en Driel, die groter zijn dan bij Randwijk. Hierdoor is in de periode 1850-1940 de bevolking van Heteren en Driel sterker toegenomen dan in Randwijk.

De verborgen werkloosheid onder de agrarische bevolking nam enigszins af door de komst van de fabrieken, die naast de aanwezigheid van klei aangetrokken werden door het lage loonpeil.

In het laatste kwart van de 19e eeuw trad in de bevolkingsgroei een zekere stagnatie op, die aanhield tot de eeuwwisseling. Dalende prijzen van akkerbouwprodukten in verband met de agrarische crisis en schommelingen in de afzet van de baksteenfabrikaten speelden hierin een rol. Na 1880 nam het belang van de tabaksteelt af. Tegelijkertijd nam de afzet van fruitteeltprodukten een grote vlucht. Aan het eind van de 19e eeuw was het boomgaardareaal in de gemeente Heteren sterk toegenomen en vond vestiging plaats van een gelei- en jamfabriek en een appelsiroopfabriek. Rond de eeuwwisseling was de landbouw, in het bijzonder de fruitteelt, de belangrijkste werkgever in de gemeente Heteren, gevolgd door de baksteen- en fruitverwerkende industrie. Daarnaast waren ambachtlieden werkzaam ((o.a broodbakkers, kleermakers, klompenmakers, schoenmakers, smeden, timmerlieden en wagenmakers).

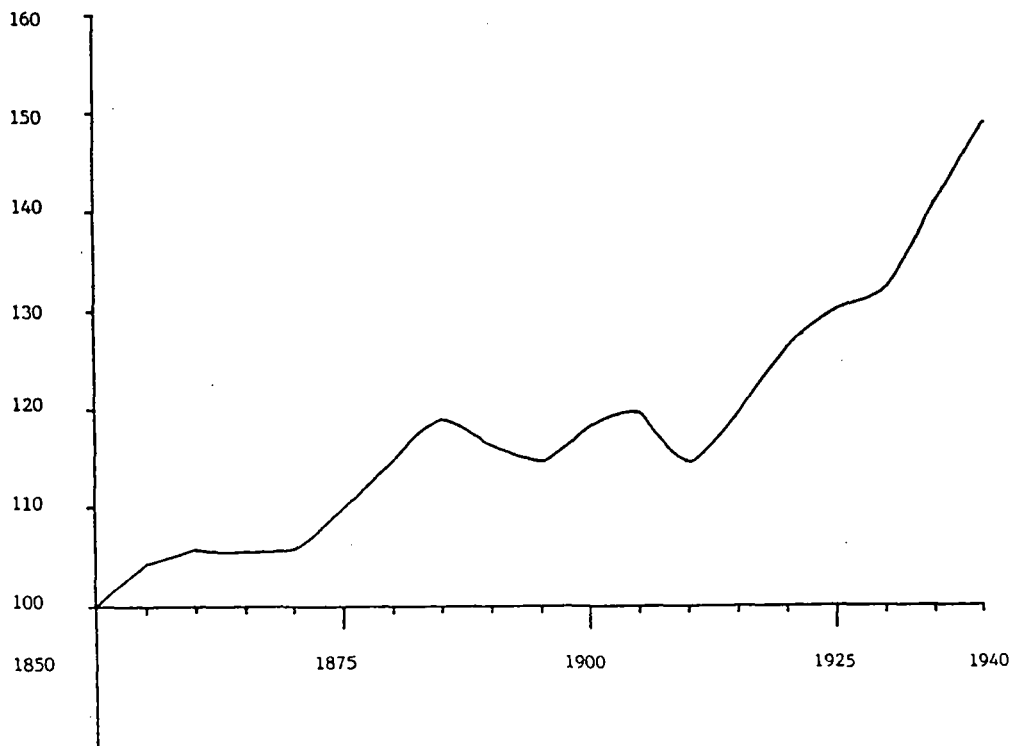
De uitbreiding van het landelijk spoor- en landwegennet ging aan de gemeente Heteren voorbij, waardoor het isolement van de gemeente relatief toenam.

Periode 1900-1940

De economische ontwikkeling van de gemeente Heteren is nauw verbonden geweest met de baksteenindustrie. De in 1907 afgekondigde bouwstop had voor het seizoensbedrijf grote consequenties, die hun weerslag vonden in een scherpe daling van de bevolkingsomvang van de gemeente Heteren (zie afbeelding 4). De seizoensarbeiders vertrokken naar andere nederzettingen, in de hoop daar werk te vinden.

Afbeelding 4

Bevolkingsontwikkeling gemeente Heteren 1850-1940
(indexcijfers: 1850, 2.755 inwoners = 100)

De mobiliteit nam na de Eerste Wereldoorlog sterk toe. De bevolkingsgroei tussen beide wereldoorlogen ging gepaard met forensisme in de richting van de zuidelijke Veluwezoom. De rationalisatie en mechanisatie in de landbouw (o.a. de fruitteelt) droegen aanmerkelijk bij tot een grotere welvaart in de gemeente Heteren.

Toen in de jaren '30 van deze eeuw de organisatie van de poldermaatschappen werd overgedragen aan de gemeenten en in 1938 de Pachtwet afgekondigd werd, kregen kleine landbezitters en landarbeiders meer gelegenheid zich te vestigen in de gemeente Heteren. Feitelijk vond pas in deze periode een geringe wijziging van de nederzettingsstructuren plaats in de vorm van de bouw van enkele rijen (land-)arbeiderswoningen.

Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog was de baksteenindustrie, ondanks de afgenomen werkgelegenheid in de 3 steenfabrieken, na de landbouw de belangrijkste werkgever. Van belang waren verder fruitverwerkende fabrieken en ambachtelijke bedrijven.

4.3. Stedebouwkundige structuur

Op afbeelding 1 is de langgerekte structuur van de kernen in de gemeente Heteren zichtbaar. De richting van de stroomruggen bepaalde de wegenstructuur en daarmee de nederzettingsstructuur. Tot ver in de eerste helft van de 20e eeuw bleven de nederzettingsstructuren in de gemeenten Heteren praktisch ongewijzigd. Nieuwe bebouwing werd als verdichting in de eerder genoemde linten geplaatst. In enkele dorpen werden rond 1930 rijtjes (land-)arbeiderswoningen gebouwd. Deze voor het rivierengebied karakteristieke structuur komt het duidelijkst tot uitdrukking in de kernen Randwijk en Heteren. Heteren heeft hetzelfde patroon als Randwijk. Hierbij lopen de Vrouwenstraat en de Achterstraat parallel aan de Bandijk.

Heteren

Heteren heeft 2 wegen met daaraan bebouwingslinten die op en evenwijdig aan de Bandijk staan (de O.L.Vrouwenstraat en de Bandijk). Een loodrecht hierop staande weg met een bebouwingslint, die naar de komgronden loopt (de Flessestraat), vormt een T-kruising met een 3e evenwijdig aan de dijk lopende weg met een bebouwingslint (de Achterstraat). Ten zuiden van Heteren, aan de Julianaweg op het zogenaamde Binnenveld, ontstond rond 1930 een strook landarbeiderswoningen. Nabij de Boterhoek werden woningen gebouwd ten behoeve van steenfabrieksarbeiders.

Driel

De bewoningsconcentraties te Driel zijn aan te treffen langs de Dorpsstraat, de Broekstraat, de Bandijk en de weg naar Elst. In de buurt van het Ooievaarsnest werden omstreeks 1930 woningen gebouwd ten behoeve van steenfabriekarbeiders.

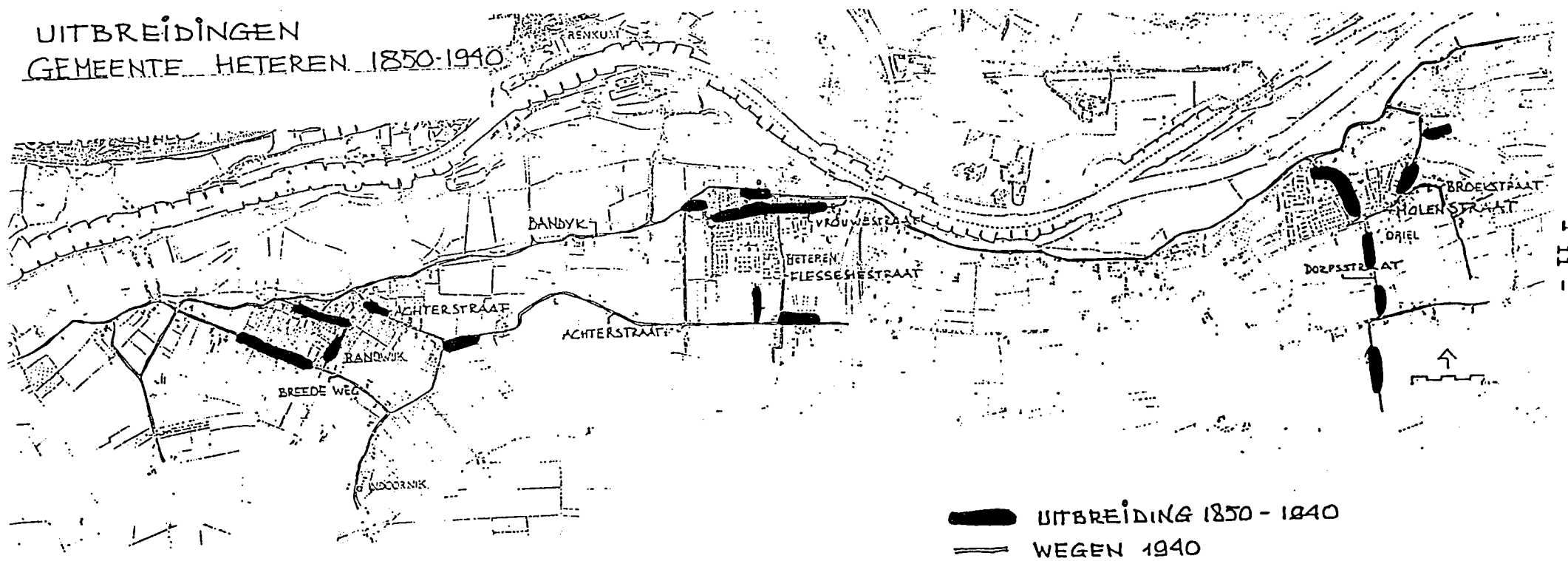
Randwijk

De nederzettingsstructuur van Randwijk bestaat uit een drietal evenwijdig aan elkaar lopende wegen met daaraan bebouwingslinten schuin op de dijk (van oost naar west de Bredeweg, de Erfstraat/Kerkstraat en de Achterstraat). Deze wegen hebben een loodrechte verkaveling en lintvormige bebouwing. De sterke groei van de baksteenfabricage rond 1930 zorgde voor rijtjes arbeiderswoningen aan de Achterstraat in Randwijk.

Verspreide bebouwing

Verspreide agrarische bebouwing wordt aangetroffen op de stroomrug. Lakemond en Indoornik hebben slechts één bebouwingslint, langs de Bandijk, resp. Burg. Knoppersweg.

UITBREIDINGEN
GEMEENTE HETEREN 1850-1940

Afbeelding 5
Schematische weergave van de structuur waarbinnen uitbreidingen
gemeente Heteren 1850-1940 hebben plaatsgevonden

4.4. Ontwikkelingen na 1940

Voor de uitbreiding van de nederzettingen in de gemeente zijn de verbeteringen in de waterhuishouding in de jaren '50 van betekenis geweest, waardoor in de komgebieden nieuwe boerderijen gebouwd konden worden.

De gemeente Heteren is tot diep in de jaren '60 in een regionaal geïsoleerde positie gebleven. Pas met de bouw van de stuw bij Driel kreeg de gemeente Heteren landelijke betekenis: deze stuw in de Nederrijn speelt een voorname rol in de waterverdeling naar het westen en noorden des lands. Als onderdeel van de uitbreiding van het rijks-wegennet (R75) werd in 1971 bij Heteren een brug over de Rijn gebouwd. Hierdoor werd het isolement van de gemeente Heteren doorbroken. Heteren, Driel en Randwijk ontwikkelden zich sindsdien tot snelgroeiende kernen.

4.5. Karakterisering geïnterpreteerde bebouwing

Wonen

In de gemeente Heteren wordt uit de periode 1850-1940 weinig karakteristieke bebouwing aangetroffen in de categorie wonen. Het is mogelijk dat de oorlogsschade aangericht gedurende de Tweede Wereldoorlog hieraan debet is. Wel karakteristiek zijn de huizen uit de wederopbouwperiode tijdens en kort na de Tweede Wereldoorlog. Zij zijn gebouwd in de trant van de Delftse School. Kenmerkend zijn de tuitgevels en schouderstukken.

Werken

De karakteristieke bebouwing van Heteren in de categorie werken bestaat voornamelijk uit boerderijen. Deze boerderijen zijn van het hallehuistype met langsdeel. Kenmerkend voor de voor- en soms de zijgevels van dit type zijn de banden van siermetselwerk met gekleurde verblendsteen. Een beperkt aantal boerderijen is in het bezit van rijk geornamenteerde voorgevels met siermetselwerk. Als afgeleide vorm van de hallehuisboerderij met langsdeel komt de T-boerderij voor. De T-boerderijen hebben een lage eerste verdieping en zijn bedekt met een schilddak op het voorhuis en een zadeldak op het achterhuis. De daken zijn bijna uitsluitend met riet gedekt. Van de baksteenindustrie treffen we resten aan van de zigzagoven evenals een kapconstructie uit de jaren '20 die eertijds een ringoven bedekte. Deze kapconstructie overdekt nu een opslaghal.

Infrastructuur

Aan de Rijn bevinden zich nog 3 veerhuizen. Twee ervan zijn omstreeks de eeuwwisseling gebouwd. Het derde dateert uit het 2e kwart van de 19e eeuw en vertoont neoclassicistische invloeden.

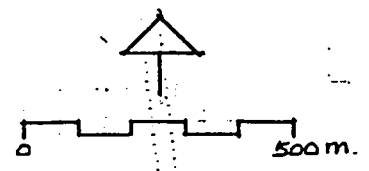
Maatschappelijke voorzieningen

Ten westen van de kern Heteren aan de voet van de dijk, bevindt zich een katholieke bebouwingsconcentratie, bestaande uit een R.K. kerk, een pastorie, een begraafplaats en een voormalige school met aangebouwde meesterswoning.

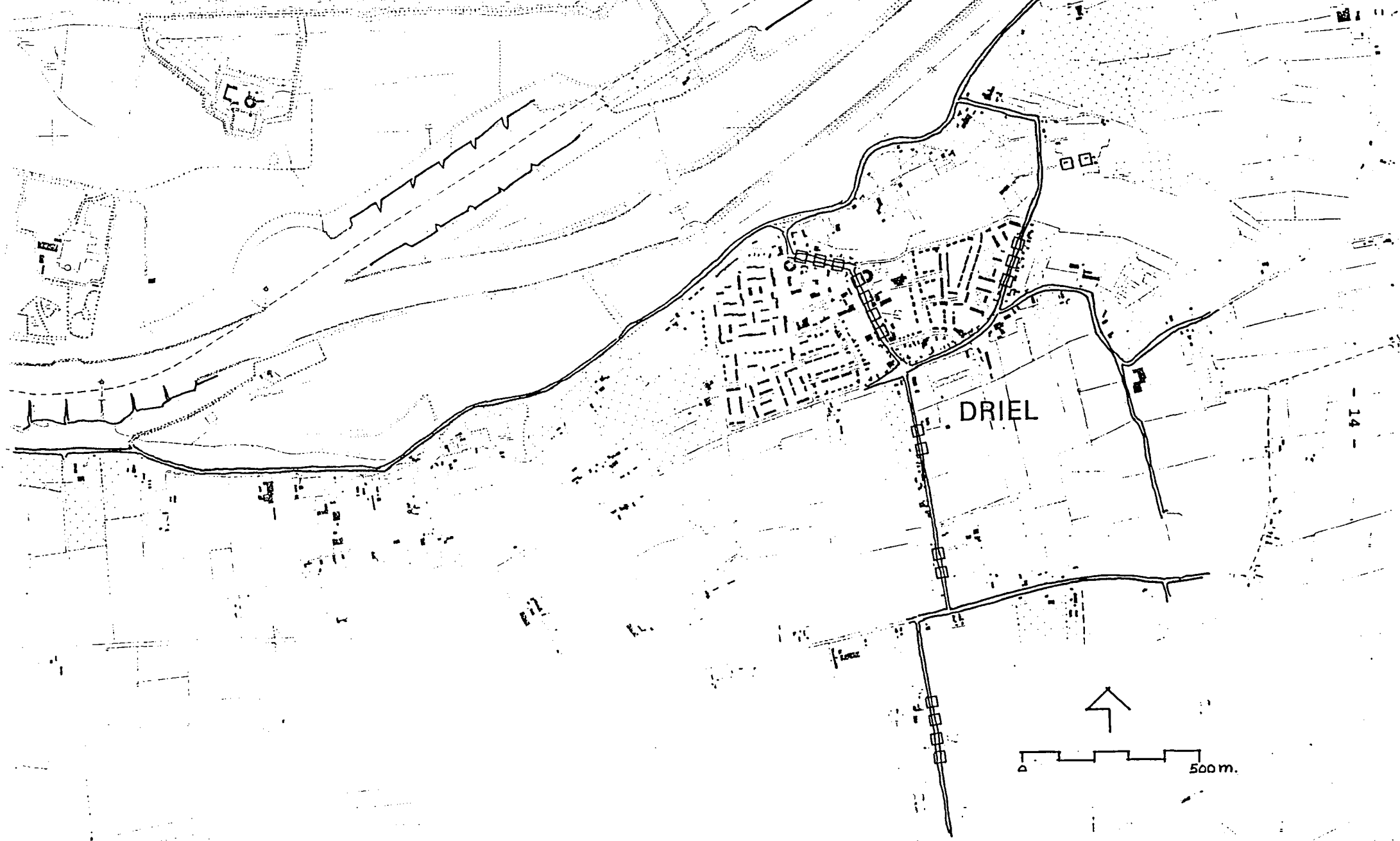
RENKUM

TIPOLOGIE UITBREIDINGEN HETEREN 1850-1940

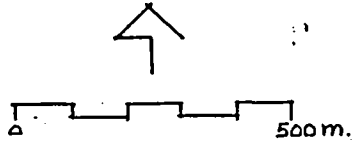
HETEREN

TYOLOGIE UITBREIDINGEN DRIEL (GEM. HETEREN) 1850-1940

DRIEL

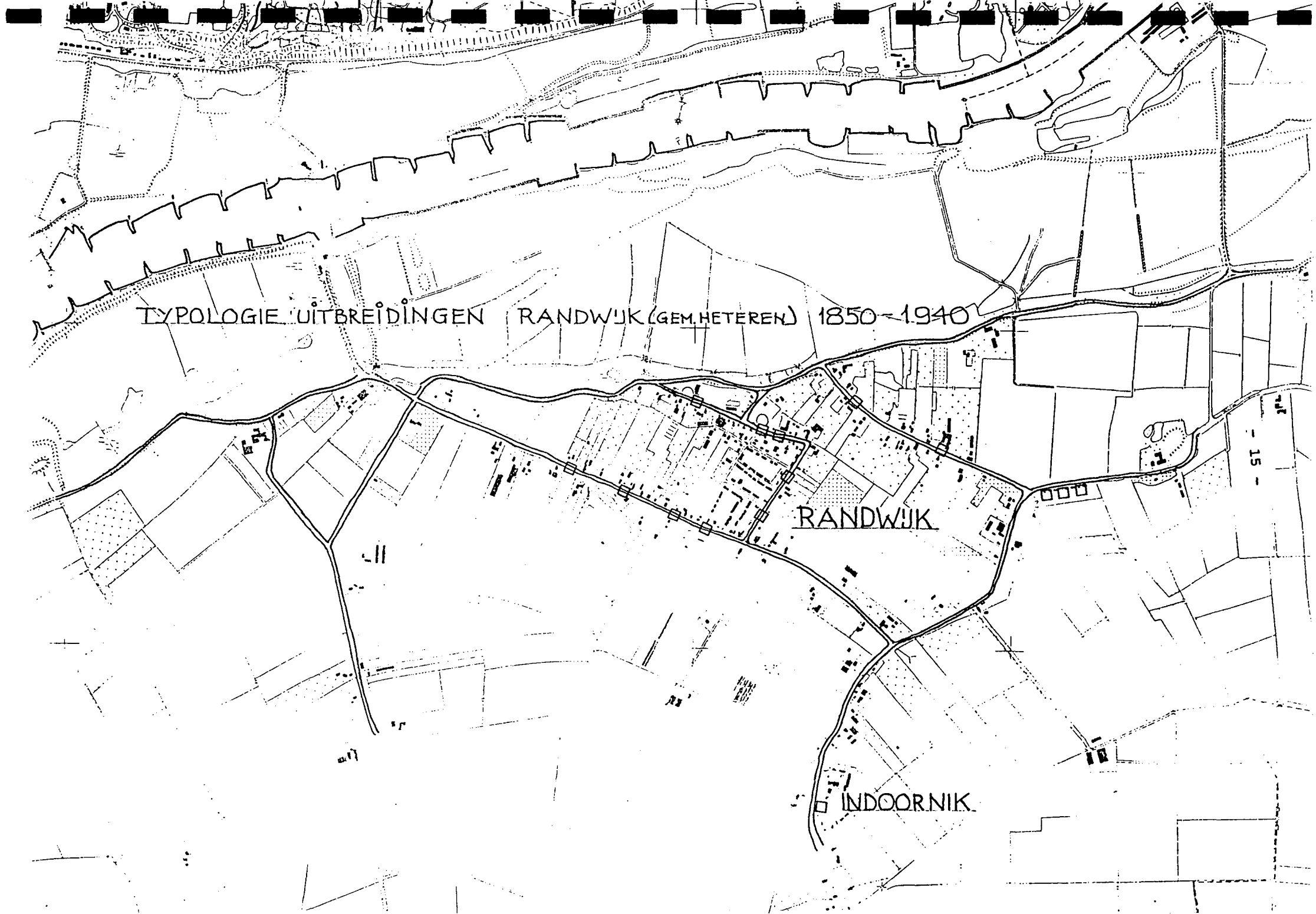

TIPOLOGIE UITBREIDINGEN RANDWIJK (GEM. HETEREN) 1850-1940

RANDWIJK

INDOORNIK

- 15 -

4.6. Typologie uitbreidingen gemeente Heteren 1850-1940

Toelichting bij kaart 1, 1a en 1b

Type aanduiding	Type-omschrijving	Bijzondere gebieden
-----------------	-------------------	---------------------

Andere aanduidingen

- Lineaire ontwikkelingen

- functie: gemengd of wonen
- niet-planmatige en planmatige ontwikkelingen

4.7. Bijzondere gebieden

De term bijzonder gebied wordt gehanteerd voor gebieden die zijn gebouwd of aangelegd in de periode 1850-1940. Bij de beoordeling is de criterialijst (zie blad 17) gehanteerd volgens de zgn. "MIP-handleiding". Hierbij zijn grotere samenhangende (stede-)bouwkundige structuren bekeken. Bij de bouwkundige inventarisatie zijn samenhangende bouwkundige complexen aangegeven.

Dat in de gemeente geen of weinig bijzondere gebieden voorkomen, zegt niets over de schoonheid of opbouw van de gemeente.

Bijzondere gebieden uit de periode 1850-1940 komen in de gemeente Heteren niet voor.

CRITERIA VOOR DE AANDUIDING BIJZONDERE GEBIEDEN

- I. Intrinsieke stedenbouwkundige kwaliteit, zoals:
 1. kwaliteit van het ruimtelijk concept;
 2. betekenis vanwege de verkaveling/inrichting/voorzieningen;
 3. betekenis vanwege architectonische/architectuurhistorische kwaliteit;
 4. betekenis vanwege specifieke vorm voor specifieke functionele ontwikkelingen (b.v. havengebied, city-ontwikkeling, sportpark)

- II. Bijzondere historische betekenis, zoals:
 1. structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met en duidelijk uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemeen historische ontwikkeling;
 2. betekenis voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedenbouwkundig denken;
 3. betekenis vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie (type, motief, datering)

- III. Stedenbouwkundige betekenis in ruimere omgeving, zoals:
 1. betekenis als onderdeel van een groter geheel
 2. betekenis vanwege ruimtelijke relaties met de omgeving;
 3. betekenis vanwege markering van het stadsbeeld, als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel of als representant van een groter geheel

- IV. Gaafheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)

- V. Zeldzaamheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/BIBLIOTHEKEN/KAARTMATERIAAL EN LITERATUUR

Archieven en bibliotheken

- * Rijks Archief in Gelderland
- * Gemeente Heteren
- * Katholieke Universiteit Nijmegen, faculteitsbibliotheek Beleidswetenschappen
- * Stichting Arnhemse Openbare en Gelderse Wetenschappelijke Bibliotheek
- * Bibliotheken Provincie Gelderland

Afbeelding

- * Afbeelding 1 Gemeente Heteren omstreeks 1866
- * Afbeelding 1a Gemeente Heteren omstreeks 1867
- * Afbeelding 2 Geomorfologische kaart gemeente Heteren
- * Afbeelding 3 Gemeente Heteren, belangrijkste wegen omstreeks 1940
- * Afbeelding 4 Bevolkingsontwikkeling gemeente Heteren 1850-1940
- * Afbeelding 5 Schematische weergave van de structuur waarbinnen uitbreidingen gemeente Heteren 1850-1940 hebben plaatsgevonden
- * Kaart 1 Typologie uitbreidingen kern Heteren 1850-1940
- * Kaart 1a Typologie uitbreidingen kern Driel 1850-1940
- * Kaart 1b Typologie uitbreidingen kern Randwijk 1850-1940

Geraadpleegd kaartmateriaal

- * Topografische kaart 1/25.000, 1/50.000, diverse jaargangen
- * Rivierkaart 1/10.000, circa 1915
- * Topografische en Militaire Kaart 1/25.000, 1850-1864
- * Kaartenboek van Gelderland 1843
- * J. Kuyper, Gemeenteatlas van Gelderland, 1868, Leeuwarden 1970

Literatuur

- * Aa, A.J. van der, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, deel 5*, Gorinchem, 1848
- * Beaufort, R.F.P de, Berg, H.M. v.d, *De Betuwe*, Den Haag, 1968
- * Gemeente Heteren, *Uitvoering en beredeneerd verslag van den toestand der gemeente Heteren over het jaar 1851, idem 1852, 1935*
- * Janssen, G.B., *Baksteenfabricage in Nederland; van nijverheid tot industrie 1850-1920*, Zutphen, 1987
- * Kraakman, T., *Randwijk; een kleine kern in de centrale open ruimte*, Wageningen, 1972
- * Mentink, G.J., Os, J. van, *Over-Betuwe; geschiedenis van een polderland 1327-1977*, Zutphen, 1985
- * Nillessen, J.A., *Beknopte geschiedenis van het territorium der gemeente Heteren*
- * Oorschot, J. van, *De Gemeente Heteren door de eeuwen heen*, Heteren, 1968
- * Roessingh, H.K., *Inlandse tabak; expansie en contractie van een handelsgewas in de zeventiende en achttiende eeuw in Nederland*, Zutphen, 1976
- * Stichting voor Bodemkartering, *Toelichting bij de kaartbladen 1/50.000 40 West Arnhem en 40 Oost-Arnhem, Wageningen, Idem 39 West Rhenen en 39 Oost-Rhenen (1973)*, 1975

Oosterbeek, 1991

Stichting MIP-Gelderland
Oranjeweg 60
6861 BL OOSTERBEEK
tel. 085 - 336 326